

Η ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΑΥΤΟΕΛΕΓΧΟΣ: Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΟΥΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟ¹

Καλούτση Ασπασία²

Όπως είναι γνωστό, ο κοινωνικός λειτουργός εργάζεται με ανθρώπους που βρίσκονται σχεδόν πάντα κάτω από ψυχολογική ένταση. Αντιμετωπίζουν ποικίλα ατομικά και κοινωνικά προβλήματα που τους προξενούν άλλοτε παροδικές κι άλλοτε μόνιμες ψυχικές διαταραχές. Δημιουργούν ή συμμετέχουν σε κοινωνικές και οικογενειακές καταστάσεις, τέτοιες που η κοινωνία δεν εγκρίνει ή αντιμετωπίζει με μεγάλη εκθρότητα. Πελάτες των κοινωνικών λειτουργών έρχονται σε σύγκρουση με τις ισχύουσες κοινωνικές αξίες. Έτσι από την ίδια τη φύση του αντικειμένου της και από τους στόχους που έχει ως επάγγελμα η Κοινωνική Εργασία προκαλεί στον επαγγελματία συνεχή προβληματισμό, τον τροφοδοτεί με συνεχή, έντονα ερεθίσματα σ' όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας.

Η επαγγελματική σχέση κοινωνικού λειτουργού και πελάτη αποτελεί βασικό εργαλείο της δουλειάς του κοινωνικού λειτουργού, για την επίτευξη των στόχων της εργασίας του με ανθρώπους. Ο κοινωνικός λειτουργός πρέπει να χρησιμοποιήσει τον ίδιο τον εαυτό του σαν «μοχλό» στη διάρκεια της διαδικασίας της λύσης προβλημάτων. Ξέρουμε από την πράξη της κοινωνικής εργασίας ότι πολλά ανθρώπινα προβλήματα λύνονται στο προστατευτικό πλαίσιο μιας σωστής επαγγελματικής σχέσης. Ο κοινωνικός λειτουργός έχει την ευθύνη για την εγκαθίδρυση αυτής της σχέσης. Τη σχέση αυτή πρέπει να μάθει να χειρίζεται με τέχνη. Ο κοινωνικός λειτουργός, για να είναι αποδοτικός, οφείλει να καταλάβει τη συμβολή του εαυτού του στις σχέσεις που δημιουργεί με τους εξυπηρετούμενους.

Τί εννοούμε με τους όρους αυτογνωσία και αυτοέλεγχος για τον κοινωνικό λειτουργό;

Για κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο, η προτροπή των ιδιοφυών προγόνων μας «γνώθι σε εαυτόν» θα πρέπει να έχει τη θέση επιταγής. Η καλλιέργεια της αυτογνωσίας συμβάλλει στην αύξηση της προσωπικής ωρίμανσης. Ταυτόχρονα, η γνώση του εαυτού αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του ώριμου συναισθηματικά ατόμου. Ένας τέτοιος άνθρωπος, συνειδητά και με σύστημα, πρέπει να προσπαθεί να βρει το νόημα της δικής του ύπαρξης και τη σχέση της με τον κόσμο - με την πλάτιά

-
1. Αναδημοσίευση από: Καλούτση, Α. (1983). Η αυτογνωσία και ο αυτοέλεγχος: Η αναγκαιότητα και η χρησιμότητα τους για τον κοινωνικό λειτουργό, *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, ΕΠΠΣΚΕ, τ.60 /1983, σελ.3-7.
 2. Η Ασπασία Καλούτση, καθηγήτρια Κοινωνικής Εργασίας, ήταν διευθύντρια της Ανωτέρας Σχολής Κοινωνικής Εργασίας του Ι.Α.Κ.Ε.

έννοια του όρου - να καταλαβαίνει τη σχέση του εαυτού του με τον κοινωνικό του περίγυρο, την οικογένειά του, τους τρίτους, να καταλαβαίνει την αλληλεπίδραση που δημιουργείται ανάμεσα στον εαυτό του και στους άλλους, να γνωρίζει τα όρια - τις δυνάμεις και τις αδυναμίες - του διανοητικού, συναισθηματικού και ηθικού δυναμικού του, να βρίσκει σχέση αιτίας και αποτελέσματος στα κίνητρα και στη συμπεριφορά του. Η προσπάθεια αυτή πρέπει να είναι συνεχής. Η προσωπικότητα του κάθε ανθρώπου δημιουργείται σταδιακά και διαφοροποιείται καθώς ο άνθρωπος μεγαλώνει και βιώνει με το δικό του τρόπο τα ερεθίσματα του κοινωνικού περιβάλλοντος, κι αντιδρά σ' αυτά.

Μια ενδεχόμενη έκβαση των παραπάνω προσπαθειών του είναι και η δυνατότητα να ασκήσει αυτοέλεγχο. Χρησιμοποιείται η έκφραση “ενδεχόμενη έκβαση”, γιατί είναι σύννηθες φαινόμενο πολλοί άνθρωποι να έχουν πετύχει έναν προχωρημένο βαθμό αυτογνωσίας, αλλά να υστερούν στη δυνατότητα να ελέγξουν τη συμπεριφορά τους, και μάλιστα εκείνη που τους οδηγεί σε δυσκολίες και σε αδιέξοδα.

Ας προσπαθήσουμε να περιορίσουμε την εξέταση του θέματος στην αυτογνωσία και τον αυτοέλεγχο στα πλαίσια του επαγγελματικού ρόλου του κοινωνικού λειτουργού. Ο περιορισμός αυτός είναι αυθαίρετος μια και είναι γνωστό ότι στην ανθρώπινη προσωπικότητα δεν υπάρχουν στεγανά. Η προσωπικότητα του ανθρώπου, τέτοια που είναι, καθορίζει σε μεγάλο ποσοστό την ποιότητα της επαγγελματικής του προσφοράς. Αντίστροφα, τα επαγγελματικά βιώματα και οι κατακτήσεις σε γνώσεις και αυτογνωσία επηρεάζουν τη σύνολη προσωπικότητά του. Επομένως, μόνο για λόγους τεχνικούς, διαχωρίζουμε, εντελώς τεχνητά, το μέρος εκείνο του εαυτού του κοινωνικού λειτουργού, που είναι ο επαγγελματίας που ασκεί έναν επαγγελματικό ρόλο.

Ο κοινωνικός λειτουργός, στην προσπάθειά του να αναπτύξει την αυτογνωσία του, πρέπει να προσπαθεί να απαντά (υπογραμμίζουμε τον ενεστώτα διάρκειας) σε ερεθίσματα που προέρχονται: α) από τη σχέση του εαυτού του με το ίδιο το επάγγελμα, β) τη σχέση του εαυτού του με τα κοινωνικά προβλήματα που αποτελούν το αντικείμενο της δουλειάς του κάθε φορά, και γ) του εαυτού του με τους πελάτες του -άτομα, ομάδες, κοινότητες-.

α) Σ' ό,τι αφορά τη σχέση του εαυτού του με το ίδιο το επάγγελμά του

Όπως και οποιοσδήποτε άλλος εργαζόμενος, ο κοινωνικός λειτουργός πρέπει ν' αποκτήσει συνείδηση των κινήτρων στην επιλογή του επαγγέλματός του. Να ξέρει γιατί διάλεξε το επάγγελμα αυτό κι όχι κάποιο άλλο. Ακόμα και στις περιπτώσεις εκείνες που η επιλογή του επαγγέλματος αυτού έγινε από τρίτους κι όχι από τον ίδιο τον ενδιαφερόμενο, αυτός πρέπει να ξέρει τουλάχιστον γιατί συγκατατέθηκε ή γιατί εξακολούθησε να είναι κοινωνικός λειτουργός.

Ένα ερώτημα για διερεύνηση είναι το ποιές συναισθηματικές ανάγκες του κοινωνικού λειτουργού καλύπτονται μέσα από την επαγγελματική του δραστηριότητα. Αν πάρει υπόψη του κανείς και το

γεγονός ότι στο επάγγελμα αυτό, το εύρος των δυνατών δραστηριοτήτων για τον κοινωνικό λειτουργό είναι πολύ μεγάλο (δουλειά με το άτομο ή με μια ολόκληρη πόλη, ή δουλειά απλής εξυπηρέτησης πολύ χειροπιαστής, μέχρι δουλειά ψυχοθεραπευτική, ατομική ή ομαδική), τότε κανείς αντιλαμβάνεται ότι ο κοινωνικός λειτουργός μπορεί να επιλέξει -και όλοι επιλέγουν- το είδος της επαγγελματικής δραστηριότητας που καλύπτει καλύτερα τις ψυχολογικές του ανάγκες. Π.χ. ορισμένοι βρίσκουν μεγαλύτερη ικανοποίηση δουλεύοντας με ανθρώπους που έχουν υλικές ανάγκες και που τις ικανοποιούν με τις παροχές της υπηρεσίας, ενώ άλλοι προτιμούν να μη δουλεύουν στο ατομικό επίπεδο, που συνεπάγεται και μεγάλη συναισθηματική εμπλοκή. Προτιμούν τη δουλειά με μεγάλους αριθμούς ανθρώπων, για τη λύση κοινωνικών προβλημάτων. Προτιμούν να βλέπουν τον εαυτό τους ως φορέα κοινωνικών αλλαγών μάλλον παρά λύσεων ατομικών προβλημάτων.

Άλλο ερώτημα: Πέρα από τη βασική εκπαίδευση, πώς και πόσο ετοιμάζεται για το ρόλο που διάλεξε με πρόσθετες σχετικές γνώσεις; Θεωρεί τον εαυτό του υποχρεωμένο να επιμορφώνεται συνεχώς και επομένως συνεχώς προσπαθεί για τη συμπλήρωση και τον εκσυγχρονισμό των γνώσεών του; Πόσο παρακολουθεί, ενημερώνεται, συμμετέχει στις εξελίξεις του επαγγέλματος καθώς αυτό ξανοίγεται σε νέους χώρους δράσης και σε νέους ρόλους ή πόσο μένει δέσμιος στις συνήθειές του και πόσο συντηρεί παρωχημένες μορφές άσκησης του επαγγέλματος;

Τέλος, ένα ερώτημα που πρέπει να τον απασχολήσει, είναι με ποιούς τρόπους αντιδρά στις δυσκολίες, στις στερήσεις, στις απογοητεύσεις που ενυπάρχουν σε κάθε επαγγελματική δραστηριότητα. Το επάγγελμα του κοινωνικού λειτουργού είναι νέο για τον ελληνικό κοινωνικό χώρο, κι η καθιέρωσή του έχει απαιτήσει και θα εξακολουθήσει να απαιτεί κι από τις επόμενες γενιές των κοινωνικών λειτουργών πολύ πίστη στην κοινωνική του χρησιμότητα, και αγωνιστικότητα για να ξεπεραστούν οι, συγκριτικά με άλλα επαγγέλματα, αυξημένες δυσκολίες. Γι' άλλους, οι δυσκολίες αυτές αποτελούν κινητήρια δύναμη για συνεχή και ενεργό κοινωνική δράση κι άλλους τους αποθαρρύνουν.

β) Σ' ό,τι αφορά τη σχέση του εαυτού του με τα κοινωνικά προβλήματα που αποτελούν το αντικείμενο της δουλειάς του

Όπως ο κάθε άνθρωπος, έτσι κι ο κοινωνικός λειτουργός, πριν αρχίσει την εκπαίδευσή του για το επάγγελμα αυτό έχει γνώμες και στάσεις για τα διάφορα κοινωνικά προβλήματα της κοινωνίας του. Μεγαλώνοντας μέσα σε μια οικογένεια, μέσω της αγωγής, υιοθετεί στάσεις και απόψεις για ανθρώπους που αντιμετωπίζουν ένα κοινωνικό πρόβλημα όμοιες μ' αυτές που οι γονείς και τ' αδέρφια του έχουν. Αργότερα, άλλα σημαντικά πρόσωπα στη ζωή του, δάσκαλοι, συνομήλικοι κ.α., και περιστάσεις στις οποίες θα εμπλακεί καθώς μεγαλώνει, θα συμβάλλουν στη διαφοροποίηση των στάσεων και των απόψεών του για τα διάφορα κοινωνικά προβλήματα που υπάρχουν στον

κοινωνικό περίγυρό του. Με αυτές τις στάσεις του έρχεται για να εκπαιδευτεί ως κοινωνικός λειτουργός. Στη διάρκεια της εκπαίδευσής του ο κοινωνικός λειτουργός αποκτά πολλές γνώσεις που τον διευκολύνουν να αποκτήσει μια νέα οπτική γωνία θεώρησης των κοινωνικών προβλημάτων, περισσότερο αντικειμενική, τεκμηριωμένη, στηριγμένη στην επιστημονική γνώση. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι τέτοια προβλήματα είναι η φτώχεια, η ορφάνια, η αναπηρία, η προσφυγιά, η αντικοινωνική συμπεριφορά, η πορνεία, τα προβλήματα των ηλικιωμένων, η χρήση ναρκωτικών, τα προβλήματα που απορρέουν από τις σωματικές ή ψυχικές αρρώστιες, τις σωματικές αναπηρίες, τις κοινωνικές μειονεξίες.

Ωστόσο, έχει παρατηρηθεί ότι μόνες οι αντικειμενικές γνώσεις και οι πληροφορίες για τέτοια θέματα δεν αρκούν. Είναι αναγκαίο για τον κοινωνικό λειτουργό να προσπαθήσει να σκεφθεί τις στάσεις του και την αιτιολογία τους, ιδίως απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα που αποτελούν και το αντικείμενο της δουλειάς της κοινωνικής υπηρεσίας όπου εργάζεται. Κάθε κοινωνικός λειτουργός, στη διάρκεια της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας, όπως είναι φυσικό, έρχεται αντιμέτωπος με κάθε ένα από τα κοινωνικά προβλήματα της κοινωνίας του. Όμως, ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί το σύστημα των κοινωνικών υπηρεσιών τώρα, οδηγεί πολλές υπηρεσίες στην εξειδίκευση. Έτσι υπάρχουν κοινωνικές υπηρεσίες που δουλεύουν με ένα κοινωνικό πρόβλημα ή με περισσότερα αλλά συναφή. Πολλοί κοινωνικοί λειτουργοί επιλέγουν το πλαίσιο της εργασίας τους με κριτήριο την απασχόληση της οργάνωσης με το κοινωνικό πρόβλημα που τους ενδιαφέρει, κι άλλοι, με αντίθετες προτιμήσεις, την αποφεύγουν για το λόγο αυτό. Επειδή η εργασία για τον κάθε άνθρωπο αποτελεί σημαντικό παράγοντα της ζωής του, ο κοινωνικός λειτουργός θα πρέπει να μπορεί να διαλέγει δουλειά που να ταιριάζει στις κλίσεις και τις ανάγκες του. Όταν το αντικείμενο της δουλειάς του ενδιαφέρει τον κοινωνικό λειτουργό, όταν δεν τον φοβίζει και δεν διακινεί μέσα του παλιά δυσάρεστα βιώματα που δεν έχει ο ίδιος ξεπεράσει συναισθηματικά, τότε δεν θα είναι μόνο ένας ικανοποιημένος εργαζόμενος, αλλά και ένας καλύτερος κοινωνικός λειτουργός για τους πελάτες του. Η επιλογή ή αποφυγή της επαγγελματικής εμπλοκής «κατ' αποκλειστικότητα» με ορισμένα κοινωνικά προβλήματα, όταν γίνεται συνειδητά, είναι δείγμα επαγγελματικής ωριμότητας.

γ) Σ' ό,τι αφορά τον εαυτό του στη σχέση του με τους πελάτες του: άτομα, ομάδες, κοινότητες

Για τον κοινωνικό λειτουργό, ο συγκεκριμένος πελάτης του δίνει σάρκα και οστά στην κάπως αόριστη έννοια της ύπαρξης ενός κοινωνικού προβλήματος, όπως αυτά που προαναφέρθηκαν. Ο πρώτος πελάτης που αντιμετωπίζει, που έχει το πρόβλημα της φτώχειας, η πρώτη άγαμη μητέρα, ο εγκαταλειμμένος γέροντας, κ.ά. τον φέρνουν αντιμέτωπο με την ύπαρξη μιας μορφής κοινωνικής παθολογίας για την οποία πρέπει να αναπτύξει δράση τέτοια που θα οδηγήσει στη λύση του προβλήματος. Πόσο αρέσει στον κοινωνικό λειτουργό να παίρνει ενεργό ρόλο στη ζωή και στα προβλήματα άλλων ανθρώπων; Μπορεί να συμπορεύεται συναισθηματικά μαζί τους για να τους βοηθήσει να βρουν τις λύσεις των προβλημάτων τους; Πόσο μπορεί να δουλέψει όχι μόνο με τους

«βολικούς» πελάτες, αλλά και με ανθρώπους που με τη συμπεριφορά τους καταστρατηγούν τα κοινωνικά «πρέπει» και «απαγορεύεται»; Πώς αντιδρά σ' ορισμένους τύπους ανθρώπων, όταν μάλιστα ο ίδιος στην προσωπική του ζωή έχει δυσάρεστες εμπειρίες από σημαντικά γι' αυτόν πρόσωπα στα οποία οι πελάτες του μπορεί να μοιάζουν, π.χ. τον ανεύθυνο αλκοολικό πατέρα, την καταπιεστική σαιραπική μάνα, την ελευθεριάζουσα γυναίκα, τον προκλητικό και επιθετικό έφηβο, τον γονέα που κακοποιεί το παιδί του; Πώς αντιδρά σε ορισμένες μορφές συμπεριφοράς, όπως στην αδράνεια και την παθητικότητα ενός πελάτη του, στη λεκτική επιθετικότητα του άλλου, στη στάση ενός τρίτου να χρησιμοποιήσει τον ίδιο ή την ομάδα ολόκληρη για να πετύχει τους δικούς του στόχους, αγνοώντας τις ανάγκες των άλλων μελών; Πώς αντιδρά κάθε φορά που δημιουργείται κατάσταση σύγκρουσης, και ενδεχομένως βίας; Πώς αντιδρά σε διάφορους ρόλους που υιοθετούν μέλη ομάδων ή οικογενειών, όταν αυτοί διαφέρουν πολύ από τα «κοινώς παραδεκτά», ή όταν οδηγούν σε παθολογικές καταστάσεις, όπως π.χ. η αντιστροφή των ρόλων σ' ένα ζευγάρι, η ύπαρξη μιας σχέσης θύτη - θύματος σ' ένα άλλο;

Συνοπτικά, ο κοινωνικός λειτουργός για να μπορέσει να δουλέψει αποδοτικά με άτομα, με ομάδες, κοινότητες, ως μέρος της επαγγελματικής του ευθύνης, είναι υποχρεωμένος να παρακολουθεί συνεχώς τον εαυτό του στις αντιδράσεις του προς τα πρόσωπα και τις καταστάσεις που αντιμετωπίζει στο χώρο της δουλειάς του. Οι αντιδράσεις του μπορεί να παίρνουν τη μορφή συγκεκριμένων πράξεων και ενεργειών, ή να είναι μόνο συναισθηματικές, που όμως κι αυτές επηρεάζουν τη σχέση με τον εξυπηρετούμενο. Το πώς αισθανόμαστε για τον άλλο το δηλώνουμε όχι μόνο με το λόγο, αλλά και με άπειρους τρόπους μη λεκτικής επικοινωνίας που διαθέτουμε και που συνήθως δεν ελέγχουμε συνειδητά. Ο κοινωνικός λειτουργός είναι σημαντικό να ξέρει όχι μόνο τί σκέπτεται με το μυαλό του, αλλά και τί αισθάνεται για τους πελάτες του και γιατί το αισθάνεται, για να μπορέσει να το ελέγξει όσο του είναι δυνατό κι όσο είναι αναγκαίο κάθε φορά, ανάλογα με τις ανάγκες του άλλου ανθρώπου ή την κατάσταση.

Πώς αποκτιέται η αυτογνωσία και πώς αποκτά ο κοινωνικός λειτουργός τη δυνατότητα για αυτοέλεγχο; Πρώτα απ' όλα απαιτείται μια προσωπική επιθυμία να είναι κανείς ειλικρινής με τον εαυτό του και τα συναισθήματά του και να θέλει να εμπλακεί σε μια διαδικασία αυτοαξιολόγησης. Πολλοί άνθρωποι δεν είχαν ποτέ τα ανάλογα ερεθίσματα, ενώ άλλοι βρίσκουν οδυνηρή αυτή την προσπάθεια και την αποφεύγουν πάντα ή περιστασιακά. Απαραίτητη λοιπόν προϋπόθεση είναι ο άνθρωπος να μπορεί και να θέλει να εξετάσει τον εαυτό του.

Μια και από νωρίς έγινε κατανοητό ότι η συμβολή της ίδιας της προσωπικότητας του κοινωνικού λειτουργού στην έκβαση της εργασίας του με ανθρώπους είναι καθοριστική, το επάγγελμα ανέπτυξε και χρησιμοποιεί την εποπτεία ως μέσο υποβοήθησης για την απόκτηση αυτογνωσίας και αυτοελέγχου. Η εποπτεία ασκείται από έμπειρα μέλη του επαγγέλματος. Έχει διοικητικούς και εκπαιδευτικούς στόχους. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τον εκπαιδευόμενο κοινωνικό λειτουργό, αλλά και τον επαγγελματία κοινωνικό λειτουργό, ως μέσο αύξησης των γνώσεων γενικά και

ειδικότερα των γνώσεων που αναφέρονται στον ίδιο του τον εαυτό, στη σχέση του με τους πελάτες του, την οργάνωση, το επάγγελμα γενικά.

Για κοινωνικούς λειτουργούς που δουλεύουν με αντικείμενο ατομικά ψυχολογικά προβλήματα και προβλήματα διαπροσωπικών σχέσεων, η στενή εποπτεία από έμπειρα στελέχη του επαγγέλματος ή άλλων συναφών επαγγελματιών, είναι απαραίτητη. Πολλοί εργαζόμενοι στους χώρους αυτούς χρησιμοποιούν όλες τις γνωστές τεχνικές που οδηγούν στην αύξηση της αυτογνωσίας, όπως η προσωπική ψυχανάλυση, η συμμετοχή σε ομάδες ευαισθητοποίησης, ή σε άλλες ψυχοθεραπευτικές ομαδικές δραστηριότητες που στοχεύουν την αύξηση της αυτοεπίγνωσης.

Κλείνοντας τη σύντομη αυτή ανάλυση του θέματος πρέπει ίσως να πούμε ότι ο κοινωνικός λειτουργός που ανταποκρίνεται πλήρως στις απαιτήσεις της άσκησης του επαγγέλματός του, όπως αυτές σκιαγραφήθηκαν παραπάνω, είναι σίγουρο ότι δεν είναι ένα υπαρκτό πρόσωπο. Είναι μια ιδανική περίπτωση, ένα πρότυπο, που στην καλύτερη, την πιο πετυχημένη του έκφραση μόνο κατά προσέγγιση μπορεί να υπάρξει, σε άλλοτε μικρότερο και άλλοτε μεγαλύτερο βαθμό.